

УДК 165.191

О. В. Дарморіз
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії культури
Львівського національного університету імені Івана Франка

ВІЙНА ЯК КОНЦЕПТ СОЦІАЛЬНОЇ МІФОЛОГІЇ

Суспільне життя людини є невіддільною частиною будь-якої міфологічної системи, яка осмислює та кодифікує усі аспекти людського існування, серед іншого й соціальні відносини. Зважаючи ж на те, що групове існування для індивіда має визначальну роль, то й осмислення соціуму й усіх його похідних міфологічною свідомістю є одним з основних елементів. Ще з первісних часів соціальні міфи, котрі пояснювали походження та розшарування суспільства, специфіку соціальних відносин, появу соціальних інституцій тощо були синкретично вплетеними у загальну міфологічну картину.

У подальші епохи соціальне буття стає більш організованим, складнішим, ускладнюється і соціальна міфологія, а з XIX ст. можемо говорити про появу соціальних типів нового типу, різноманітних ілюзорних уявлень, які сумісно використовуються для впливу на маси пануючими у суспільстві силами. Таким чином міф стає основою будь-якої ідеологічної системи та головним чинником впливу на суспільну активність. Соціальна міфологія бере участь у формуванні національної, класової чи станової самосвідомості, її роль є визначальною для керування масами. Соціальний міф сучасного світу відрізняється від первісних міфів тим, що раніше він виникав спонтанно, як форма колективної свідомості, для пояснення та легітимації різних соціальних явищ та процесів, а сьогодні він слугує ідеологічним підґрунтям для маніпуляції суспільною свідомістю.

Розуміючи таку його природу, дослідники міфу досить багато уваги приділяють розгляду впливів міфологічної свідомості на соціальну активність людини та становлення і функціонування суспільства. Зокрема такий аналіз соціального міфу присутній у працях Ж. Сореля, М. Еліаде, К. Леві-Стросса, К. Леві-Брюля, Е. Кассіра, В. Тернера, Р. Барта, О. Забужко, В. Півосева та ін. Водночас тема війни в їхніх дослідженнях розглядається доволі побіжно, хоч і стверджується її важливість для міфологічної свідомості, а С. Мелетинський навіть виділяє війну/битву серед головних міфологічних сюжетів. Зважаючи на те, що для цілісного розуміння функціонування міфологічної свідомості сьогодні (визначальна роль та існування якої дослідниками не піддається сумніву) необхідний всебічний аналіз усіх концептів міфологічної свідомості, то звернення до концепту війни є необхідним та актуальним, що посилюється великою кількістю військових дій на земній кулі, і особливо наявністю таких на нашій території.

Метою цієї наукової статті є аналіз концептуалізації війни як світоглядного конструкта міфологічної свідомості та її соціальної складової загалом та розгляд особливостей існування такого концепту у сьогоденні зокрема.

Війна як засіб осмислення соціального в міфологічній свідомості. Війна – це міфологічний сюжет, який дуже тісно пов'язаний із соціальною міфологією. Він не лише розкриває соціальну потенцію міфологічного мислення, але й стимулює його, оскільки є наслідком активної і агресивної діяльності людини. Е. Кассіра відзначав, що «навіть у примітивних суспільствах, де міф панує над усією сукупністю соціального життя, він тим не менш не завжди діє однаково і не завжди проявляється з однаковою силою. Міф досягає апогею, коли людина лицем до лица зіштовхується з несподіваною та небезпечною ситуацією» [5].

У давніх міфологічних системах він з'являється у космогонічних міфах, де йде мова про творення космосу з хаосу та захист творіння від руйнівних та ворожих сил. Первісно відбувається боротьба старшого покоління богів, що уособлюють хаос, із молодшим поколінням, які впоряд-

ковують світ та світовий порядок. Скажімо, у багатьох індоєвропейських міфологіях основний міф – міф про поєдинок громовержця (або головного бога) зі змієподібним супротивником, викрадачем води, худоби чи плодючості загалом. Окрім того, вже створеному космосу та людству постійно загрожує повстання ворожих демонів і чудовиськ, які ворогують із силами добра і безнастанно ведуть з ними боротьбу, очікуючи слушної хвилини, щоб захопити всесвітню владу. Рішуча боротьба між силами добра і зла відноситься, зазвичай, до міфів про кінець світу. Для епічних героїв характерна також боротьба з/проти богів. Скажімо, бог Тескатліпока у майя випробовував молодих воїнів, викликаючи їх на бій, натомість Яків бореться з Богом, щоб отримати його благословення.

Соціальний аспект боротьби легко прослідковується у героїчних міфах, характерних, як для первісних суспільств, так і для сучасних цивілізацій. Зокрема прикладом може слугувати так звана героїчна ініціація, складовими якої, окрім обов'язкового вигнання героя (іноді добровільного відходу) зі свого соціуму і блукання в інших світах і подолання різноманітних перешкод, є боротьба із демонічними духами-супротивниками, іншими надприродними істотами чи ворожими культурними героями. Героїчні міфи адаптувалися до соціального контексту і ставали частинами звичайних ініціаційних ритуалів. При цьому «більшість із них цілком співвідносні з якостями, які у мисливському суспільстві є основними» [1, с. 69], – зазначав В. Давидюк, що безперечно означає утвердження мілітарного характеру таких ритуалів.

Соціальний аспект боротьби легко прослідковується у різноманітних ініціаційних ритуалах чоловіків та відповідних міфологічних уявленнях. Також бачимо це і на прикладі міфологізації лицарства, як одного зі станів середньовічного суспільства, яка може слугувати ще й одним із ранніх прикладів сучасної соціальної міфології. Провідне місце у соціальній діяльності лицарів займали війни, які забезпечували захоплення нових володінь та військової здобичі. При цьому військові, а частіше просто загарбницькі дії, набували форми героїчного міфу, як в оповідях, так і в їх ритуалізації. «Войовники-королі старожитності вважали своєю покликанням побивання чудовиськ. Як по правді, то ця формула блискучого героя, що виходить супроти дракона, служила і служить великим засобом самовиправдання для всіх хрестових походів» [6, с. 322].

У ритуальному аспекті здобуття лицарського сану супроводжувалося великою кількістю обрядових дій (для прикладу наведемо церемонію оммажа, коли майбутній васал, беззбройний, опустившись на одне коліно і з непокритою головою, вкладав сполучені долоні у руки сюзерена з проханням прийняти його у васали), до яких залучали деякі релігійні та військові обряди та непорушну присягу. По суті теоретичне обґрунтування міфології даного соціального стану посилюється практичною ритуальною діяльністю. Духовні особи, вбачаючи у лицарях захисників віри та заступників знедолених та сиріт, дивилися на них, як на воїнів, які достойні небесної винагороди у потойбічному житті, тому католицька церква надавала великого значення цьому соціальному інституту та освятила прийом у лицарі пишною обрядовістю. Тим самим ще більше посилюючи вже достатньо розвинений соціальний міф. Посвячення у лицарі супроводжувалося особливою святковою процедурою – ритуалом, який здійснювався сеньйором і містив: опоясування мечем, надягання шпор, символічний удар по плечу посвячуваного рукою чи плоским боком меча, демонстрацію

військової виправки та присягу перед лицем священика виконувати вимоги лицарської честі. У соціальному середовищі ця міфологія підкріплюється і появою військового та лицарського свята – турніру, під час якого влаштовувалися змагання з військової майстерності [2; 8; 9].

Сучасна соціальна міфологія, яка тісно пов'язана із середньовічною міфологізацією лицарства, в основі своїй також має героїчний міф та трансформацію постаті культурного героя, відповідно до історичних та соціальних умов. Усі національні історії містять опис досягнень давніх героїв та царів, які сприяли возвелеченню нації, зміцненню національного духу, становленню національної державності тощо. Також для того, щоб укріпити позиції етносу або консолідувати спільноту, соціальна міфологія використовує конструювання образу іноземного ворога, боротьба з яким цементує етнос і зумовлює високий ступінь консолідації (міф про заклятого ворога – В. Шнирельман [12]).

Загалом концепти війни, ворога чи героя, котрий перемагає ворога, є дуже поширеними у соціальних міфологіях практично усіх міфологічних систем світу. Зважаючи на те, що засобами війни в усі часи певні соціальні групи могли досягати багатьох результатів максимально ефективно, маючи певну перевагу над противником, то значення війни для соціального життя важко переоцінити, не залежно від того, чи мова йтиме про конструктивний, чи деструктивний характер військових дій (моральний та гуманістичний аспекти при цьому опускаємо). Фон Клаузевіц у праці «Про війну» зазначає, що війна є нічим іншим, аніж продовженням державної політики іншими засобами, актом насилля, що змушує супротивника виконати нашу волю. При цьому «метою війни може бути подолання ворога, тобто його політичне знищення чи позбавлення можливості чинити опір, змусити його підписати будь-який мир, або ж метою війни можуть бути певні завойовані біля кордонів своєї держави, щоб набути їх для себе або ж скористатися ними, як корисною заставою під час підписання мирної угоди» [7]. Відповідно соціальні наслідки війни будуть відчутними, як для суспільства-переможця, так і для суспільства-переможеного. Розуміння цього з давніх часів відображене у міфологічних уявленнях, про що свідчить наявність богів чи духів війни у переважній більшості міфологічних систем, до яких зверталися по допомогу під час військових кампаній чи в обороні від ворогів.

Історія свідчить нам про постійні військові конфлікти, які майже безперервно відбуваються у тій чи іншій точці земної кулі впродовж усього розвитку людства. При цьому сама війна та методи її ведення залежать від рівня розвитку спільноти, науково-технічних знань, які можуть змінюватися разом із суспільством. Сьогодні, скажімо, до війни у звичному розумінні цього слова, як збройного конфлікту, що відбувається у формі бойових дій між збройними силами різних суспільств, додалися такі поняття як «гібридна війна», «кібервійна», «мережева війна», «інформаційна війна». «Битва за майбутнє – щоденно у головних новинах. Точиться вона не між арміями провідних держав, її зброя – не великі і дорогі танки, літаки і кораблі регулярних збройних сил. Її бійці – це швидше терористичні групи з саморобними бомбами, схожі на «Аль-Каїду» Усама бін Ладена, колумбійські, мексиканські та інші картелі наркоторговців та бойовничі анархісти, такі як «Чорний блок», який влаштовував акти вандалізму під час «Сіетлської битви». Серед інших головних героїв – активісти громадянського суспільства, що борються за демократію і людські права, – від Бірми до Балкан. Усі вони мають спільну рису: вони діють малими розсіяними одиницями, які можуть швидко розгортати свою боротьбу, де завгодно і коли завгодно. Вони знають, як проникати і руйнувати, знають також, як обманювати й тікати. Усі головні форми організації, доктрини, стратегії і технології таких мереж йдуть у ногу з інформаційною епохою» [10, с. 5].

Сучасна Україна також є безпосереднім учасником військових дій, оскільки у 2014 р. її східні території стали ареною для російської агресії. При цьому використовуються дуже різноманітні способи ведення війни – від традицій-

них до найновіших. Саме тому її називають гібридною, яка здійснюється із поєднанням принципово різних типів і способів ведення, ведеться без офіційного оголошення, є дуже агресивним і складним типом війни. Українське суспільство, як і влада, виявилось не готовим до будь-якої агресії з боку східного сусіда, особливо до інформаційної війни, хоч остання провадилася спецслужбами РФ уже досить давно.

У цих умовах дослідження соціальної міфології є дуже інформативним та продуктивним, адже активне продукування міфологем частіше пов'язане з нестабільністю суспільства, де вони є одним з найефективніших механізмів адаптації у складних умовах для окремого індивіда, а також засобом впливу на масову свідомість з боку пануючих еліт. «Міфи – ефективний інструмент маніпуляції свідомістю. Сам по собі міф мало що означає. Але введений у свідомість людей та глибоко там закорінений, міф здатний довгий час (за наявності певних причин) підмінювати собою реальність. У результаті реципієнт сприймає її відповідно до трактування міфу і діє, виходячи з цього сприйняття. Міф зручний тим, що спрощуючи реальність, він позбавляє реципієнта необхідності напружено (і часто болісно) думати та осмислювати світ навколо себе. Людині вже не потрібно пізнавати світ – вона бере готову заготовку, МІФ ПРО СВІТ... Небезпека у тому, що заготовку хтось готував...» [4, с. 196].

Усвідомлюючи роль міфу у сучасній історії, приділяється величезна увага при розробленні головних методів міфотворчості. Н. Хомський виокремлює 10 наступних способів маніпуляції [13]: відволікти увагу на другорядне, самим створити проблему і самим зайнятися її вирішенням, привчання суспільства до негараздів поступово, відтермінування виконання, інфантілізм у мовній риторичі, робити наголос на емоції більше, ніж на розум, культивування посередності, впровадження моди на посередність, підсилення відчуття власної провини, знати про людей більше, ніж вони самі про себе знають.

Е. Касирер, прирівнюючи сучасний соціальний міф до складної зброї масового ураження, а технологію його створення – до однієї з найскладніших наукових технологій, зазначає: «Міф завжди трактувався як результат несвідомої діяльності і як продукт вільної гри уяви. Але зараз міф створюється у відповідності до плану. Нові політичні міфи не виникають спонтанно, вони не є диким витвором бурхливої уяви. Навпаки, вони являються штучними витворами, створеними умілими та вправними «майстрами». XX століття – великий епіс технічної цивілізації – судилося створити і нову техніку міфу, оскільки міфи можуть створюватися так само і відповідно до тих самих правил, що й інша сучасна зброя, як кулемети чи літаки». Серед головних способів сучасної політичної міфотворчості вчений виокремлює: зміну функцій мови, де домінуюче значення має не семантична, а магична функція; введення та неухильне виконання нових ритуалів, які тотально впроваджуються у повсякденне життя; формування з лідера культурного героя на кшталт чарівника або пророка. Ці способи справедливо можна розповсюдити не лише на політичний міф, але й на соціальну міфотворчість загалом.

Розповсюдженням соціального міфу у сучасних умовах займаються насамперед через засоби масової інформації, які користуються найбільшим впливом на суспільство. З винайденням радіо і телебачення з'явилася можливість повніше контролювати поведінку людини. Процес розповсюдження соціальної інформації на чисельно великі і розпорошені аудиторії значно спростилося з розвитком технічних засобів: преси, радіо і телебачення, відеозаписів, кіно, інформаційних комп'ютерних систем тощо. Така масова комунікація стала особливим видом соціального спілкування, що здійснюється у масштабах всього суспільства, виступає важливою передумовою соціального розвитку і організації, насамперед завдяки нав'язуванню масам міфологічного способу сприйняття світу.

Зазвичай маніпуляція через ЗМІ відбувається за допомогою визначених засобів. Зокрема варто говорити про навмисне викривлення інформації, приховування інформації через замовчування чи вибірккову подачу матеріалу,

маніпулювання способом подачі матеріалу, цілеспрямоване компонування матеріалу, маніпулювання з часом подачі матеріалу, первантаження адресатів відомостями, відібраними за певним параметром.

Важливо підкреслити, що для більшої достовірності сучасна людина потребує раціоналізації своїх міфологічних уявлень. Щоб вірити, вона мусить знайти обґрунтування своїм діям чи діям лідера. Створюється теорія, яка апелює до віри, але не є примітивною, а досить витонченою та теоретично аргументованою. Сучасна людина потребує наукового підґрунтя, яке неможливо застосувати у міфах, тому часто використовуються свідомо хибні засновки, маніпуляція науковими матеріалами, підтасовування фактів. Все це при одночасному застосуванні наукового інструментарію набуває форми достовірності. При цьому варто наголосити, що маніпулювання на темі війни чи під час здійснення військових дій завжди має велику кількість можливостей переведення дискурсу із раціональної сфери в емоційну, оскільки війна пов'язана із руйнуванням, порушенням усталеного способу життя, хаосом, втратою та смертю.

В історії людства війна як міфологічний конструкт не завжди мала маніпулятивний характер і включалася у спільнотні уявлення тому, що осмислювалася як необхідний атрибут становлення та життєдіяльності суспільства. Натомість від часу, коли соціальним міфом починають послуговуватись ідеології, війна стає важливим чинником маніпуляції масовою свідомістю.

У сучасній соціальній міфології, яка для людини міфологічної свідомості (що багато у чому накладається на масову свідомість) все ще залишається способом сприйняття світу та його соціальної складової, концепт війни є одним із найдієвіших, його активно застосовують з маніпулятивною метою. Зазначимо, що це відбувається не лише у суспільствах, де проводяться військові дії, але й у спільнотах, де такі дії відсутні. У першому випадку за допомогою міфологізації війни може здійснюватися консолідація соціуму (для подолання сіпального ворога), героїзація певних активних членів суспільства й виведення у владні еліти чи на політичну арену певних лідерів, дискредитація соціально активних пасонаріїв владними елітами (коли маркують їх як ворогів) тощо, або ж нагнітання істерії для маніпуляції поведінкою мас у необхідному руслі. У спільнотах, де військові дії відсутні, концепт війни може використовуватися у якості боротьби (з недоброзичливцями/ворогами/злом, які загрожують стабільному існуванню спільноти), або у якості перестороги (будь-які дії можуть виправдовуватися, оскільки вони мають на меті не допустити військових конфліктів).

В обох випадках маніпуляція переважає і активно підтримується пануючими ідеологіями, оскільки дозволяє контролювати масову свідомість, програмувати оцінки та поведінку людей, викликати при потребі народне незадоволення чи схвалення, створювати ворогів та друзів, об'єднувати людей у спільноту, протиставляти одну спільноту іншій тощо. Певна річ, що сучасна міфотворчість, як, зрештою, і маніпуляція, не завжди може шкодити людині чи спільноті, але й бути їй корисною, тому важливість проведення схожих досліджень та їх верифікація є дуже важливим моментом у сучасній гуманітаристиці.

Література

1. Давидюк В. Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк : Волинська книга, 2007. – 324 с.
2. Джонс Р. Історія рйцарства / Р. Джонс. – М. : Ексмо, 2014. – 240 с.
3. Калдор М. Новые и старые войны. Организованное насилие в глобальную эпоху / М. Калдор. – М. : Изд-во Института Гайдара, 2015.
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием – 2 / С. Кара-Мурза. – М. : Эксмо ; Алгоритм, 2009. – 528 с.
5. Кассирер Э. Техника современных политических мифов / Э. Кассирер. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://redpsychology.wordpress.com/2016/08/25>
6. Кемпбелл Дж. Герой із тисячею облич / Дж. Кемпбелл. – К. : Альтернативи, 1999. – 392 с.

7. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. – М. : Эксмо ; СПб : Terra Fantastica, 2003. – 864 с.

8. Контамин Ф. Война в средние века / Ф. Контамин. – СПб : Ювента, 2001. – 416 с.

9. Коэн Г. История рыцарства во Франции. Этикет, турниры, поединки / Г. Коэн. – М. : Центрполиграф, 2010. – 168 с.

10. Мережі та мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквіллі, Д. Ронфельдта. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 350 с.

11. Хофмайстер Х. Воля к войне, или Бессилие политики. Философско-политический трактат / Х. Хофмайстер. – СПб : Гуманитарная академия, 2006. – 288 с.

12. Шнирельман В. Национальные символы, этноисторические мифы и этнополитика / В. Шнирельман. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gumer.info/authors.php>

13. Chomsky N. Diez formas distintas de manipulación mediática / N. Chomsky. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rebelion.org/noticia.php?id=128548>

Анотація

Дарморіз О. В. Війна як концепт соціальної міфології. – Стаття.

У статті розглядається війна як один зі складових елементів соціальної міфології та концепт міфологічної свідомості. Аналізуються головні етапи формування концепту війни від первісної культури до наших днів, також здійснюється аналіз героя та ворога як смислотворчих елементів міфологічного концепту війни. Досліджуються поняття «гібридна війна», «кібервійна», «мережева війна», «інформаційна війна» як елементи сучасного міфологічного уявлення про війну. З'ясовується маніпулятивний характер сучасної соціальної міфології у руслі ведення військових дій та їх осмислення у масовій свідомості. Розглядаються деякі способи міфотворення у сучасній міфотворчості та способи маніпуляції масовою свідомістю, що використовуються соціальною міфологією у сьогоденні через засоби масової інформації.

Ключові слова: соціальний міф, міфотворчість, війна, маніпуляція, міфологічна свідомість, сучасність.

Анотация

Дармориз О. В. Война как концепт социальной мифологии. – Статья.

В статье рассматривается война как составляющая социальной мифологии и концепт мифологического сознания. Анализируются основные этапы формирования концепта войны, а также образы героя и врага, как смыслообразующих элементов мифологического концепта войны. Исследуются понятия «гибридная война», «кибервойна», «сетевая война», «информационная война», как элементы современного мифологического представления о войне, а также манипулятивный характер современной социальной мифологии в русле ведения военных действий и их осмысление в массовом сознании. Рассматриваются некоторые способы манипуляции массовым сознанием, которые используются социальной мифологией современности через средства массовой информации.

Ключевые слова: социальный миф, мифотворчество, война, манипуляция, мифологическое сознание, современность.

Summary

Darmoriz O. V. The War as a Concept of Social Mythology. – Article.

In the article are considered the main aspects of social mythology and the war as a component of mythological consciousness. There are analyzed the main stages of formation of the concept of war. Also there are analyzed the concept of „hybrid war”, „cyberwar”, „network war”, „information war”, as elements of a modern mythological view about the war. Images of the hero and the enemy are necessary parts of the idea about the war in mythology. Manipulation of mass consciousness can be carried out through these images and create a false idea about social processes during hostilities. Manipulation is carried out through the media. It is carried out using some of the methods which we explore in the article.

Key words: social myth, myth-making, war, manipulation, mythological consciousness, nowadays.